

دانشگاه یزد
دانشکده علوم انسانی
گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

بررسی ایجاب و قبول در وصیت از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران

استاد راهنما:
دکتر حسین ابویی

استاد مشاور:
دکتر علی تولائی

پژوهش و نگارش:
حمیده عبدلی

مهر ۹۱

سپاسگزاری

حمد و سپاس ایزد منان را که با الطاف بیکران خود طلیعه علم آموزی را در وجودم نهاد و اشتیاق پوییدن این راه نه چندان سهل را در سایه محبت‌های بیکران پدر و مادری دانا و صبور به من عنایت فرمود. خواهران و برادرانم آنان که همواره نگاه پر مهرشان امید بخش روزهای درس و تحصیل بوده است.

به رسم ادب و احترام وظیفه خود می‌دانم از همه عزیزانی که در اجرا و نوشتن این پایان نامه با من همکاری کرده اند، کمال تشکر و قدردانی را داشته باشم:

با سپاس فراوان از استاد راهنمای ارجمند و بزرگوار، آقای دکتر حسین ابویی که همواره پشتیبان و راهنمای من بوده‌اند. و از استاد مشاور گرامی آقای دکتر علی تولائی که با دلسوزی و بردباری فراوان، مرا در انجام هر چه بهتر این تحقیق یاری رساندند. امید است زمان فرصت جبران گوشه‌ای از محبت‌های ایشان را برایم فراوان کند.

تقدیم به

به نام او که گوهر عشق و کمال را به انسان ارزانی داشت

تقدیم به نور دیدگانم:

پدر عزیزم: کوه صبر و استقامت

آن که عشقش ره توشه زندگی دیروز و امید زندگی فردایم است

مادر عزیزم: دریای عشق و محبت

آن که وجود گرم و دریای محبتش بزرگترین پشتوانه زندگی ام است که هر چه دارم از اوست

به پاس همه ایثارها و محبت‌هایی که جبران آن‌ها برایم ممکن نیست.

چکیده

رساله حاضر با موضوع بررسی ایجاب و قبول در وصیت از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران، از نوع پژوهش‌های بنیادی می‌باشد، که با بکارگیری از روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای سعی در رسیدن به هدف مورد نظر را دارد.

همه فقها اتفاق نظر دارند که وصیت نیازمند به ایجاب از طرف موصی می‌باشد؛ ولی در مورد قبول موصی‌له اختلاف نظر است. با توجه به بررسی‌های حاصله، مشهور فقها عقیده دارند که قبول در تحقق وصیت و تملیک «موصی به» نقش اساسی داشته و بدون قبول موصی‌له، مورد وصیت به تملیک او در نخواهد آمد و قبول کاشف از تحقق ملکیت از زمان مرگ موصی می‌باشد.

قانون مدنی در خصوص صیغه وصیت و همچنین انتقال حق قبول وصیت به ورثه موصی‌له ذکری به میان نیاورده است و لذا از موارد سکوت قانون می‌باشد، دادگاه‌ها طبق اصل ۱۶۷ قانون اساسی، موظفند برای فیصله دادن کار به منابع معتبر فقهی مراجعه نمایند. فقها در کتب فقهی خود این بحث‌ها را مطرح کرده و مشهور فقهای امامیه معتقدند که با مرگ موصی‌له حق قبول و رد وصیت به وارث او منتقل می‌شود.

کلمات کلیدی: وصیت، موصی. موصی‌له، ایجاب، قبول.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۰	مقدمه
۱۲	طرح تحقیق
۱۴	۱- تعریف موضوع
۱۶	۲- سابقه تحقیق
۱۶	۳- ضرورت تحقیق
۱۶	۴- روش تحقیق
۱۷	۵- فرضیات
۱۸	فصل اول: کلیات تحقیق
۱۹	۱-۱- مشروعیت وصیت
۱۹	۱-۱-۱ آیات
۲۱	۱-۱-۲ روایات
۲۳	۲-۱ تعریف وصیت
۲۴	۱-۲-۱ وصیت در اصطلاح
۲۵	۳-۱ اقسام وصیت
۲۹	۴-۱ مجانی بودن وصیت تملیکی
۳۰	۵-۱ ماهیت وصیت

- ۱-۵-۱ ایقاع در لغت و در اصطلاح فقهی..... ۳۱
- ۱-۵-۲ عقد در لغت و در اصطلاح فقهی..... ۳۱
- ۱-۵-۳ ماهیت وصیت از نظر فقهای امامیه..... ۳۳
- ۱-۵-۴ نظریه ایقاع بودن وصیت..... ۳۷
- ۱-۶-۱ عقد وصیت لازم است یا جایز؟..... ۴۳
- ۱-۶-۱ وضعیت حقوقی عقد وصیت از طرف موصی..... ۴۶
- ۱-۶-۲ وضعیت حقوقی عقد وصیت از طرف موصی له..... ۴۶
- ۱-۷-۱ ارکان وصیت..... ۴۷
- ۱-۷-۱ ایجاب در لغت..... ۴۸
- ۱-۷-۲ ایجاب در اصطلاح..... ۴۸
- ۱-۷-۳ شرایط ایجاب..... ۵۰
- ۱-۷-۴ مفهوم قبول..... ۵۱
- ۱-۷-۵ شرایط قبول..... ۵۲
- فصل دوم: ایجاب و شرایط آن..... ۵۵
- ۲-۱ صیغه ایجاب در وصیت..... ۵۷
- ۲-۲ وصیت به کتابت و اشاره..... ۵۹
- ۲-۳ زوال ایجاب..... ۶۴
- ۲-۴ رجوع از وصیت..... ۶۸

۷۰ ۱-۴-۲ اقسام رجوع
۷۱ ۱-۴-۲ رجوع صریح از وصیت
۷۲ ۲-۴-۲ رجوع ضمنی از وصیت
۷۳ ۱-۲-۴-۲ انشاء وصیت مخالف
۷۴ ۲-۲-۴-۲ انتقال موصی به
۷۵ ۱-۲-۲-۴-۲ شرایط انتقال
۷۷ ۳-۲-۴-۲ اتلاف موصی به
۷۷ ۴-۲-۴-۲ تصرفات تغییر دهنده
۸۱ فصل سوم: قبول و شرایط آن
۸۳ ۱-۳ نقش قبول در وصیت
۸۶ ۲-۳ وضع قانون مدنی درباره قبول وصیت
۸۹ ۳-۳ تأثیر ایجاب و قبول و فوت در انتقال مالکیت
۸۹ ۱-۳-۳ مراد از کاشفیت و ناقلیت
۹۱ ۲-۳-۳ ادله مشترک میان قائلین به نقل و کشف
۹۱ ۳-۳-۳ ادله خاص قائلین به نقل
۹۳ ۴-۳-۳ ادله خاص قائلین به کشف
۹۴ ۱-۴-۳-۳ رد ادله کاشفیت
۹۵ ۵-۳-۳ ادله عقیده سوم و جواب آن

- ۹۸.....۴-۳ قبول موصی له غیر محصور.....
- ۱۰۳.....۵-۳ قبول در وصیت عهدی.....
- ۱۱۰.....فصل چهارم: زمان قبول و رد وصیت.....
- ۱۱۲.....۱-۴ زمان قبول وصیت.....
- ۱۱۷.....۲-۴ رد وصیت.....
- ۱۲۰.....۱-۲-۴ رد وصیت پیش از وفات موصی.....
- ۱۲۱.....۲-۲-۴ رد وصیت پس از وفات موصی.....
- ۱۲۴.....۳-۴ تأثیر قبض در وصیت.....
- ۱۲۷.....۴-۴ پذیرش و قبول قسمتی از موصی به.....
- ۱۲۹.....۵-۴ امتناع موصی له از قبول و رد وصیت.....
- ۱۳۳.....فصل پنجم: انتقال حق قبول.....
- ۱۳۵.....۱-۵ فوت موصی له و انتقال حق قبول و رد به ورثه او.....
- ۱۳۷.....۱-۱-۵ ادله موافقین انتقال حق قبول و رد.....
- ۱۳۹.....۱-۱-۵ بررسی ادله.....
- ۱۴۴.....۲-۱-۵ ادله مخالفین انتقال حق قبول و رد.....
- ۱۴۹.....۲-۵ قبول وصیت برای حمل، صغیر، مجنون.....
- ۱۵۱.....۱-۲-۵ راههای احراز وجود حمل در حین وصیت.....
- ۱۵۶.....جمع بندی و نتیجه گیری.....

اعمال حقوقی عبارتند از اعمال ارادی که منشأ اثر حقوقی می‌باشند؛ اگر اعمال حقوقی با یک اراده واقع شوند «ایقاع» نامیده می‌شوند و در صورتی انشاء اثر حقوقی نیازمند دو اراده باشد، عمل انجام شده «عقد» است.

وصیت از جمله اعمال حقوقی است که هر فردی ممکن است نیازمند آن باشد چه بسیار دیده شده است که اشخاص دیون و طلبهای خویش را نمی‌توانند در زمان حیات خود پرداخت و یا مطالبه نمایند و یا تمایل به انجام کاری داشته‌اند و یا قسمتی از آن را انجام و قسمتی را ناتمام گذاشته، ولی اجل مجال اتمام و یا انجام آن کار را ممکن نساخته است. تصرفی را که شخص، به طور مستقیم یا با واسطه، برای زمان بعد از مرگ در اموال خود می‌کند، به زبان حقوقی «وصیت» نامیده می‌شود.

انسان همیشه در حسرت این است که چرا جاودان نیست و چرا در زندگی فرصت‌ها را از دست داده است. یکی از مهم‌ترین راههایی که در جوامع مذهبی برای اداره امور پس از مرگ مرسوم و متداول بوده، نهاد «وصیت» است. در حقوق اسلام و امامیه نیز که دارای قواعد و مقررات حقوقی بسیار مستحکم و متینی است به امر وصیت و فروع آن اهمیت شایانی داده شده است. به طوری که گراف نیست ادعا شود که هر انسان مسلمان در زندگی خود به این موضوع فکر می‌کند و به گونه‌ای به آن می‌پردازد و شاید کمتر فردی پیدا شود که بدون وصیت حتی شفاهی از دنیا برود.

با توجه به این ضرورت، از دیرباز قوانین با شرایط معینی به اشخاص اجازه داده‌اند، تا در اموال خود تصرفی کنند که اثر آن پس از مرگ باشد. بنابراین، باید متوجه بود که وصیت یک شیوه خاص تصرف، مانند بیع و اجاره و هبه نیست؛ وسیله‌ای است که اشخاص بتوانند اراده خود را در زمانی که حیات ندارند، اجرا کنند؛ این اراده ممکن است ناظر به تملیک رایگان و معوض، تعیین دیون، دستور خرید و فروش اموال، ابراء، تعیین سرپرست جهت صغار، تعیین تشریفات مربوط به کفن و دفن و تشیع جنازه و نصایح به فرزندان و خانواده باشد. وصف بارز و مشترک همه این تصرف‌ها، تعلیق اجرای آنها به مرگ وصیت‌کننده است که مرز میان این ماهیت مرکب را با سایر اعمال حقوقی معین می‌کند.

برای بسته شدن عقد و پیدایش یک اثر حقوقی باید دو اراده با هم توافق نمایند، آن طرفی که

پیش قدم شده و دیگری را به انجام معامله‌ای فراخوانده آن دعوت را «ایجاب» و هنگامی که دعوت او با رضایت و موافقت طرف دیگر مواجه شد، این موافقت و تن در دادن به آن ایجاب را «قبول» می‌نامند. رساله حاضر با موضوع بررسی ایجاب و قبول در وصیت از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران، از نوع پژوهش‌های بنیادی می‌باشد. که با بکارگیری از روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای سعی در رسیدن به هدف مورد نظر را دارد.

بنابراین برای رسیدن به هدف فوق ابتدا ماهیت وصیت از نظر فقهای امامیه و اینکه وصیت از اعمال حقوقی یک طرفه و با ایجاب موصی محقق می‌شود یا برای وقوع آن غیر از اراده موصی، اراده دیگری هم تأثیر دارد؟ وضعیت حقوقی عقد وصیت از طرف موصی و موصی‌له، مشروعیت وصیت و ارکان وصیت بررسی می‌شود.

در فصل دوم ایجاب، صیغه ایجاب در وصیت، عواملی که سبب زوال ایجاب می‌شود و هم چنین بحث رجوع از وصیت مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در فصل سوم نقش قبول در وصیت، تأثیر ایجاب و قبول و فوت در انتقال مالکیت، قبول موصی‌له غیرمحصور و قبول در وصیت عهدی بررسی می‌شود. در فصل چهارم زمان قبول و رد وصیت، امتناع موصی‌له از قبول و رد وصیت و در آخر هم بحث انتقال حق قبول به ورثه موصی‌له و بحث وصیت برای حمل، صغیر و مجنون، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

طرح تحقيق

۱- تعریف موضوع

یکی از مهم ترین راههایی که در جوامع مذهبی جهت اداره امور پس از مرگ مرسوم و متداول بوده وصیت است. سابقه این امر سودمند به زمانهای بسیار قدیم برمی گردد، به حدی که می توان گفت در هر زمانی که انسان به زندگی بعد از مرگ معتقد بوده این موضوع با وی همراه بوده است. در حقوق ایران و فقه امامیه به امر وصیت و فروع آن اهمیت شایانی داده شده است. دلیل این اهمیت فوق العاده تصریحاتی است که در قرآن کریم - اولین و اصیل ترین منبع حقوق اسلام - و نیز در سنت رسول گرامی اسلام به امر وصیت اشاره شده است.

یکی از مباحث مطرح شده در باب وصیت که هدف از این پژوهش نیز می باشد؛ بررسی ایجاب و قبول وصیت است. بحثی که از زمانهای گذشته تا کنون عرصه اختلاف نظر فقها و حقوق دانان بوده است. وصیت در یک تقسیم بندی اولیه به تملیکی و عهدی تقسیم می شود و حال اینکه با توجه به عقد بودن وصیت، آیا عقد آن لازم است یا جایز؟ و از طرفی ممکن است بین ایجاب و قبول سالها فاصله بیفتد حال این فاصله زمانی چگونه قابل توجیه است؟ علاوه بر این وصیت به نفع اشخاص معین (محصور) و همچنین وصیت به نفع اشخاص غیر محصور و امور عام المنفعه چگونه می باشد؟ از دیگر مواردی که قابل بررسی است این که قبول وصیت در چه زمانی می تواند واقع شود، آیا در زمان حیات موصی یا این که قبول باید بعد از فوت موصی صورت گیرد؟ و اینکه آیا حق قبول وصیت به ورثه موصی له به ارث می رسد به گونه ای که ورثه قائم مقام موصی له در قبول باشند؟ همچنین اگر موصی له صغیر یا مجنون باشند ولی می تواند از سوی این دو وصیت را قبول کند؟ و آیا ورثه موصی می توانند قبل از قبول وصیت توسط موصی له در مال مورد وصیت تصرف نمایند؟ و اگر موصی له قسمتی از وصیت را قبول نماید قبول موثر واقع می شود؟ از دیگر موارد قابل بحث این که آیا قبول در وصیت عهدی معتبر است؟

۲ - سابقه تحقیق

در حقوق اسلام و فقه امامیه، به پیروی از قرآن کریم، سنت نبوی و ائمه اطهار(ع) بخش‌هایی از کتب فقهی و حقوقی به این موضوع اختصاص یافته است، که از آن تحت عنوان «کتاب الوصایا» یاد می‌گردد و در آن به موضوع وصیت و چگونگی آن و فروع مختلفه پیرامون وصیت پرداخته می‌شود. و در قانون مدنی از ماده ۸۲۵ الی ماده ۸۶۰ به مبحث وصیت اختصاص یافته است که این نظر تقریباً موافق با نظر اکثر فقهای امامی است. طبق بررسی در سایت‌های اینترنتی و بالاخص پایگاه اینترنتی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، هیچ‌گونه پایان‌نامه‌ای با این موضوع نوشته نشده است که به صورت مشخص و مجزا این موضوع را مورد بررسی قرار دهد؛ اما پایان‌نامه‌ای با موضوع ماهیت وصیت تملیکی توسط آقای حسن ابراهیم زاده شهری از دانشگاه امام صادق(ع) نوشته شده است.

۳ - ضرورت تحقیق

در باب وصیت، قانون مدنی در بعضی از موارد راه حل صریحی ارائه نداده و از موارد سکوت قانون است، مانند انتقال حق قبول و رد وصیت به ورثه موصی‌له که از جمله این موارد می‌باشد. لذا دادگاه‌ها موظفند با مراجعه به آراء مطرح شده حکم قضیه را صادر نمایند. این رساله با توجه به این که آراء و نظرات فقها را مورد بررسی قرار می‌دهد امید است که مورد استفاده دستگاه قضایی قرار گیرد.

۴ - روش تحقیق

این پژوهش از نوع پژوهش‌های بنیادی و مبتنی بر روش کتابخانه‌ای می‌باشد که از طریق فیش‌برداری و تحلیل علمی داده‌ها، سعی در بررسی ایجاب و قبول در وصیت از دیدگاه فقه امامیه و حقوق ایران دارد.

۵ - فرضیات

- ۱- ایجاب وصیت قبل از قبول موصی له قابل زوال می باشد.
- ۲- قبول وصیت می تواند در زمان حیات موصی واقع شود.
- ۳- حق قبول وصیت به ورثه موصی له منتقل می شود.
- ۴- اگر موصی له صغیر یا مجنون باشد، قبول ولی قهری کفایت می کند.
- ۵- اگر موصی له غیر محصور و از امور عام المنفعه باشد، قبول حاکم لازم است.

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱ مشروعیت وصیت

در احکام اسلام، با توجه به جهات انسانی و اجتماعی، وصیت نه فقط امری مجاز بلکه نسبت به آن تاکید فراوان شده است. مشروعیت و جواز وصیت در اسلام، از آیاتی در قرآن کریم و روایات بسیاری که در این رابطه از ناحیه رهبران دین رسیده است، استفاده می‌شود.

۱-۱-۱ آیات

بعضی از آیات با صراحت کامل و بعضی دیگر به طور ضمنی، وصیت را نافذ بلکه لازم دانسته‌اند. از جمله آیاتی که به صراحت دستور به وصیت می‌دهد، آیه ۱۸۰ سوره بقره می‌باشد که در آن خداوند متعال می‌فرماید: «كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»^۱

آیاتی که به طور ضمنی دلالت بر وصیت دارند، آیاتی هستند که در مورد تقسیم ترکه میت از ناحیه وارث، وارد شده است و به آنان دستور می‌دهد که تقسیم اموال مورث پس از اخراج دیون و وصیت است. از قبیل «مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ»^۲ و باز قول خداوند متعال که می‌فرماید: «مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ»^۳ و یا «مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ»^۴

«كُتِبَ» یعنی: واجب شده است و نائب فاعل آن وصیت است. این که آن را مذکر آورده به این دلیل است که تاء تانیث وصیت غیر حقیقی است، یا به علت وجود فاصله بین فعل و فاعل می‌باشد یا اینکه معنای آن «ان یوصی» است و معنایش مصدر، یعنی وصایت است. مقصود از حضور موت عبارت از ظهور اسباب و نشانه‌های

^۱ - بقره، آیه ۱۸۰ «بر شما نوشته شده: هنگامی که یکی از شما را مرگ فرا رسد، اگر چیز خوبی [مالی] از خود به جای گذارد،

برای پدر و مادر و نزدیکان، به طور شایسته وصیت کند! این حقی است بر پرهیزکاران!».

^۲ - نساء، آیه ۱ «بعد از انجام وصیتی که او کرده و بعد از ادای دین است.»

^۳ - نساء، آیه ۱۲ «پس از انجام وصیتی که کرده اند، و ادای دین.»

^۴ - نساء، آیه ۱۲ «پس از انجام وصیتی که شده، و ادای دین.»

آن می‌باشد و مقصود از «خیر» همان مال و متاع دنیا است؛^۵ به دلیل قول خداوند متعال که می‌فرماید: «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ»^۶

گفته شده است^۷ که آیه وصیت با آیه ارث^۸ و همچنین قول رسول خدا (ص) که می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ أَلَّا لَا وَصِيَّةَ لِرِثِهِ»^۹ «خداوند حق هر صاحب حقی را عطا نموده است، آگاه باشید وصیتی برای وارث وجود ندارد» منسوخ می‌باشد.

در حالی که اصل عدم منسوخ بودن آن است.^{۱۰} و دیگر آنکه شرط نسخ آن است که منافاتی بین ناسخ و منسوخ بوده باشد در صورتی که بین وصیت و ارث منافاتی وجود ندارد؛^{۱۱} چون این وصیت زیاده در صله و ارتباط می‌باشد و اگر بپذیریم که نسخ وجود دارد این نسخ رافع وجوب است نه رافع جواز؛ زیرا رفع مرکب مستلزم رفع تمام اجزای آن نیست. و در مورد حدیث پیامبر (ص) اولاً: صحت آن را قبول نداریم و اگر پذیرفته باشیم باز جزء اخبار احاد است که نمی‌تواند قرآن را نسخ کند و اگر هم پذیرفتیم که می‌تواند نسخ نماید، پس برماست که آن را حمل بر تخصیص بنماییم که مازاد بر ثلث بوده باشد و تخصیص بهتر از نسخ می‌باشد؛ به دلیل اینکه در اصول مقرر شده است. یا آن را حمل بر اضمار نماییم، اضماری که آن نیز خیر است «ای لا وصیه

^۵ - فاضل مقداد، کنز العرفان فی فقه القرآن، چاپ ۱، انتشارات مرتضوی، قم، ۱۴۲۵ ق، ج ۲، ص ۸۹.

^۶ - عادیات، آیه ۸ «و علاقه شدید به مال دارد».

^۷ - دمیاطی، ابوبکر، اعانة الطالبین، چاپ ۱، دارالفکر، بیروت، ۱۴۱۸ ق، ج ۳، ص ۲۳۴.

^۸ - نساء، آیه ۱۷۶.

^۹ - ابن ماجه، محمد، سنن ابن ماجه، دارالفکر، بیروت، بی تا، ج ۲، ص ۹۰۶، ابن قدامه، عبدالله، المغنی، ج ۶، ص ۴۱۴. شربینی،

شمس الدین، الاقناع فی حل الفاظ ابی شعاع، انتشارات دارالمعرفة، بیروت، بی تا، ج ۲، ص ۴.

^{۱۰} - فاضل مقداد، همان، ج ۲، ص ۹۰.

^{۱۱} - سید مرتضی، علی، الانتصار فی انفرادات الإمامیه، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم،

۱۴۱۵ ق، ص ۵۹۸.